

Ioan-Aurel POP

**Moldova medievală
văzută dinspre Transilvania**

**Editura Junimea
2024**

SUMAR

Cuvânt înainte	5
Țările mici ale Țării celei mari în unitatea lor genuină.....	7
Moldova pe la 1200, între Roma și Regatul Ungariei.....	12
Unirea religioasă <i>ante litteram</i> , gândită de papalitate la curbura Carpaților în 1234.....	17
„Țările” de la curbura Carpaților și din vecinătate la 1234.....	22
Episcopia Milcoviei	25
Maramureșul înainte de descălecat.....	28
„Dragoș vodă și-a lui ceată”	33
Descălecatul lui Bogdan I, „infidelul notoriu”	37
Momentul „Plonini”	42
De ce „descălecat” dinspre Transilvania?	46
Primele orașe din Moldova.....	52
Expediții ungare în Moldova în anii 1350-1370	57
Succesul răzvrătirii lui Bogdan I al Moldovei și românii din Transilvania	60
Românii din Transilvania și „rebelii valahi” de la hotare	66
Limba „națiunii” românilor în secolul al XIV-lea, „la hotarele dinspre tătari”	72
Despre „cei mai vechi moldoveni” din... Maramureș.....	77
Urmașii Drăgoșeștilor în Maramureș și Ungaria	84
Despre expediția întreprinsă de regele Matia Corvin la 1467 în Moldova	92
Transilvania lui Ștefan cel Mare.....	103
Ștefan cel Mare – „duce” al Transilvaniei, domn al Țării Românești, „rege” al Daciei	116
Moldova și Eparhia Feleacului (Clujului) la începuturile sale	127
Ștefan cel Mare în alianță secretă cu „regele romanilor”, la 1497-1498, contra Jagiellonilor.....	136
Episcopia Vadului și Moldova: câteva file din istoria secolelor }al XIV-lea – al XVII-lea.....	177
Ștefan Lăcustă, Transilvania și moștenirile domnești.....	183
Maramureșul – „gata să intre pe furiș în Moldova” (1547).....	190
Încheiere.....	193
Bibliografie	199

Țările mici ale Țării celei mari în unitatea lor genuină

Provinciile istorice românești tradiționale sau Țările Române – care sunt cele trei, învățate încă la școala elementară: Țara Românească, Moldova și Transilvania – au fiecare, dincolo de unitatea lor incontestabilă, spectaculoase particularități, unele percepute în mod pronunțat, altele aproape uitate astăzi.

Țara Românească propriu-zisă sau „prima libertate românească”, așa cum a numit-o Nicolae Iorga, a avut un mare rol de jucat și în privința coeziunii poporului român. Primul stat românesc de sine stătător, recunoscut în plan extern, a preluat, în același timp cu numele său, și aspirația latentă, dacă nu chiar misiunea cuprinsă în denumirea asumată de Țara Românească, aceea anume de a reconstitui unitatea poporului al cărui nume îl purta¹. Toate țările românilor se cheamă țări românești (*Terrae Romanae*), dar numele acesta fascinant de „Țara Românească” a fost purtat constant și oficial doar de principatul sud-carpatic.

Moldova sau „a doua libertate românească”, s-a încheșat politic mai greu, ca urmare a unui destin apăsător. Dar și ea era cunoscută drept „Țara Românească” (Valahia) în interior, conform intitulățiilor documentelor unor voievozi, ca Roman I sau în acord cu scrisorile altora, ca Ștefan cel Mare; la fel se întâmpla și în anumite medii catolice, precum Veneția și Polonia, unde numele dat Moldovei era acela de Țara Românească. Valurile în migrație – iar migratorii trăiau din jaf – veneau dinspre est spre vest, ajungeau mai întâi în regiunea dintre Nistru și Carpați și, când se retrăgeau, părăseau la început Transilvania, apoi Țara Românească și abia la urmă Moldova. Cu alte cuvinte, migratorii ajungeau primii în Moldova și se retrăgeau în final din această țară, de unde luau pradă de două ori, la venire și la plecare. Jaful teritoriului și al oamenilor era la ordinea zilei. Tătarii, de exemplu, au prădat sistematic și periodic în spațiul românesc între 1241 și 1717. În aceste cinci secole, atacatorii stepei intrau mai întâi în Moldova și ieșeau de aici, cu trofee furate și cu robii la urmă. De aceea, Moldova era mai săracă și a avut, pentru o perioadă, o densitate mai mică a populației. Dar Moldova s-a revanșat altfel, dând cele mai mari valori intelectuale din întreg spațiul românesc. Săracă material, Moldova a ajuns să fie cea mai bogată din punct de vedere spiritual. Moldova l-a dat țării și pe cel

¹ Ș. Papacostea, *Geneza statului în Evul Mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca, 1988, p. 145.

mai important voievod medieval din istoria tuturor românilor, anume Ștefan cel Mare și apoi pe majoritatea oamenilor de cultură.

În fine, Transilvania nu a fost niciodată țară românească unită sub aspect politic, deși primul ei voievod/ duce (semi-legendar) pomenit în istorie (pe la anii 900), cu putere suverană (*dominium habebat*, adică „avea domnia”), este Gelou, caracterizat drept „un anumit român” (*quidam Blacus*). El domnea undeva pe Someșuri, la confluența lor și pe valea lor unică, într-o țară de mărirea a trei-patru județe actuale. În ciuda stăpânirilor străine de mai multe feluri, extinse pe durata a aproape unui mileniu, Transilvania a păstrat mereu legături speciale cu formațiunile politice mai mici și apoi cu cele două voievoodate extracarpătice.

Nicolae Iorga, ca Dimitrie Cantemir, vedea prezentă (la sfârșitul etnogenezei) Țara Românească oriunde se găseau români. Țara Românească s-a împărțit de la un timp „în două domnii și, alături, o stăpânire străină”². Din această unitate etnică și politică genuină au rămas, firește, unitatea etnică reală și ideea unității politice. „Stăpânirea străină” de „alături” este voievodatul Transilvaniei, întregit cu regiunile adiacente dinspre nord și vest. Iată cuvintele marelui savant: „Țara Românească a avut odinioară un sens pe care foarte mulți l-au uitat și unii nu l-au înțeles niciodată; ea însemna tot pământul locuit etnograficește de români”³. Altădată, reiterând ideea că Țara Românească nu presupune (în conștiința românilor de demult) un stat, ci amintirea unui stat, detaliază cu patos: „În timpurile cele vechi, românii nu făceau nicio deosebire în ceea ce privește ținuturile pe care le locuiau; pentru dânșii, tot pământul locuit de români se chema Țara Românească. Țara Românească erau și Muntenia, și Moldova, și Ardealul, și toate părțile care se întindeau până la Tisa chiar, toate locurile unde se găseau români. N-aveau câte un nume deosebit pentru deosebitele ținuturi pe care le locuiau și toate se pierdeau pentru dânșii în acest cuvânt mare, covârșitor și foarte frumos de: Țară Românească”⁴. Această Țară Românească, aflată oriunde se aflau români, s-a împărțit de la o vreme „în două domnii și, alături, o stăpânire străină”, dar ideea unității a rămas. Unii „analiști” contemporani, obișnuiți să gândească mai mult prin prejudecăți decât prin realități, mânați de curentele deconstructiviste, de neomarxism, de „corectitudinea politică”, de „anularea culturii” și temători să nu fie cumva acuzați de naționalism, îl iau pe Nicolae Iorga în răspăr, acuzându-l de felurite vini imaginare. Acești noi culturnici nu știu că savantul și-a cântărit mereu cuvântul scris despre neamul românesc și că, în ciuda avânturilor sufletești cu iz romantic, a făcut istorie chiar și atunci când unora li s-a părut că face literatură. Și apoi, a-l critica pe acest titan presupune a te ridica măcar în parte la înălțimea lui, cum se întâmpla în perioada dintre războaie cu P.P. Panaitescu și C.C. Giurescu. Or, azi nu este cazul de așa ceva, toți criticii savantului fiind

² N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. II. Oamenii pământului, București, 1936, p. 295.

³ Nicolae Iorga, *Români și Slavi, Români și Unguri*, București, 1922, p. 9.

⁴ N. Iorga, *Ceva despre Ardealul românesc*, București – Năsăud, 1907, p. 1.

epigoni. Aceasta nu înseamnă deloc că Nicolae Iorga nu poate să fie criticat, doar că critica trebuie să fie făcută cu argumente serioase, cu precauție și de către persoane avizate, cunoscătoare, erudite. Nicolae Iorga nu a fost produsul erei digitale, dar nu a trăit nici în Evul Mediu, nu a scris „geste” și nu a fost un cronicar. Să nu uităm că istoriografia română trecuse prin etapa sa pozitivistă („Școala critică”) și că istoricii învățaseră demult să se sprijine în afirmațiile lor pe surse. Un elev și contemporan al lui Iorga, Gheorghe I. Brătianu, preluase critica surselor, dar reabilitase și tradiția, mai ales în chestiunea „descălecatului”. Faptul acesta pune în lumină interferențe notabile între țările Țării și restabilirea rolul Transilvaniei în fondarea statelor medievale românești extracarpatiche. De aceea, nu de puține ori, sub aparente metafore și zboruri ale gândului ivite din mintea lui Iorga, se ascund constatări veridice, născute din ani mulți de acumulări, de lecturi din izvoare, de autentică și erudită cărturărie. În ceea ce privește numele de Țara Românească, izvoarele descoperite după moartea lui Iorga i-au dat dreptate marelui istoric: străinii constatau că peste tot unde românii alcătuiau grupuri compacte și formau comunități organizate exista câte o Valahie (adică Țară Românească), din Banat până în nordul Moldovei, din Făgăraș în Maramureș și din Peninsula Balcanică și Câmpia Dunării până în Năsăud.

Dar de ce Cantemir și Iorga vorbesc despre Țara Românească veche și unită care „s-a despărțit apoi”? Dimitrie Cantemir, primul savant român modern, de talie europeană și cu o conștiință clară de român, vedea o continuitate perfectă de la romani la români și chiar o identitate între romani și români, între Dacia și Țările Române. Românii erau romanii din Dacia trecuți prin secole și ajunși până la 1700. Cantemir nu a fost romantic întârziat (cum a fost, pe ici pe colo, catalogat Iorga), ci un prevestitor al iluminismului (adică un preiluminist) și nici nu a fost „înflăcărat” în discursul său de lupta politică pentru unitatea națională. „Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor”, publicat într-o primă ediție la Sankt Petersburg, în anul 1717, de la Nașterea Mântuitorului (sau 7225, de la Facerea Lumii), oferă o explicație pentru această idee de unitate genuină a lui Cantemir. În „Hronic”, autorul afirma clar, din primele pagini, că neamul romano-moldo-vlahilor „necurmat lăcuește în Dachia (adecă în Moldova, în Țara Munteniască și în Ardeal)”⁵. Unitatea și romanitatea apar însă exprimate peste câteva pagini, loc în care se arată, de fapt, titlul dezvoltat al lucrării: „Hronicon a toată Țara Româniască (care apoi s-au împărțit în Moldova, Munteniască și Ardealul) din descălecatul ei de la Traian împăratul Râmului. Așijderea pentru numerele⁶ carele au avut odată și carele are acmu. Și pentru romanii cari de atunce într-înșa așăzindu-să, într-aceiași și până acmu

⁵ Prima ediție critică, în românește și cu litere latine, este Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, publicat sub auspiciile Academiei Române..., ediție de Gr. G. Tocilescu, București, 1901, în „Operele principelui Dimitrie Cantemir”, tomul VIII.

⁶ „Numerele” înseamnă aici, la Cantemir, „numele”.

lăcuiesc”⁷. Lucrarea îi plasează pe români între popoarele romanice, în cadrul lor european firesc⁸. Concepția acestui savant moldovean despre unitatea poporului său este exprimată în texte variate, dar reiese în chip sintetic dintr-un pasaj aflat în *Historia Moldo-Valachica*: „Astfel, astăzi moldovenii, muntenii, vlahii transalpini, basarabeni și epiroții se numesc pe sine cu toții cu un nume cuprinzător, nu vlahi, ci români, iar limbii lor neaoșe îi spun limba română”⁹. În acest text, prin formula „vlahii transalpini”, se înțeleg românii „de peste munți” (în raport cu regiunile extracarpatiche, unde se afla Cantemir), adică transilvănenii, așezați și ei, ca și ceilalți, în corolarul unității românești, în ciuda țărilor, despărțite sub aspect politic, locuite de acești români. Țara Românească unită inițial era, astfel, Dacia lui Traian. Așadar, pentru Cantemir, Dacia unită și fericită din epoca romană a continuat să trăiască mult timp, după care s-a „împărțit” în trei, iar românii medievali erau adevărații romani de la începuturile erei creștine. Țara Românească, și continuitatea prezentă oriunde se aflau români, era *Terra Romana* sau *Terra Romanesca* (Țara Romană, în care se vorbea latina), adică Dacia ca provincie a Imperiului Roman. Dacia și Țara Românească, ca și limba romană și limba română erau la Cantemir totuna, deși țara și limba suferiseră „mici” schimbări în mileniul și jumătate care trecuse de la anii 200 la anii 1700. Schimbările puteau să fie neglijate, fiindcă doar unitatea Daciei conta. Altminteri, de ce să fi fost numit Ștefan cel Mare, pe la 1490, în Occident, „rege/ principe al Daciei”? În aserțiunile de mai sus, Cantemir nu vine cu noutăți și nu face decât să consemneze locuri comune, remarcate încă din secolele al XIV-lea și al XV-lea de către umaniștii și călătorii străini, întărite de către cronicarii și umaniștii autohtoni (născuți în Țările Române și în provinciile locuite de români, de etnie românească sau nu), reluate de străini (savanți, clerici, militari, artiști, soli sau simpli comercianți), demonstrate de istoricii și cronicarii secolului al XVII-lea și de cei următori. Aceștia spun clar că Țările Române erau Dacia, că românii erau romanii de odinioară și că limba română era latina păstrată în sud-estul Europei și iubită de români mai mult decât viața (Antonio Possevino).

Le-am scris toate acestea – și așa mai fi putut scrie multe pagini legate de temă – ca să se înțeleagă mai clar unitatea românească și identitatea poporului român. Toate popoarele din vecinătatea românilor aveau atunci o astfel de

⁷ D. Cantemir, *Hronicul...*, p. 57. Această definiție a Țării Românești, a originii românilor și unității lor istorice este expusă de autor, după *Predoslovie, Praefatio și Catastihul istoricilor, gheografilor, filosofilor, poeticilor pomeniți în Hronic*, chiar la finele acestei din urmă secțiuni și înainte de *Proleomena*.

⁸ I.-A. Pop, *Între real și ideal: Dimitrie Cantemir despre locul românilor în Europa*, în vol. „Dimitrie Cantemir (sesiune de comunicări științifice: 10 decembrie 2010)”, București, 2011, p. 285-296.

⁹ D. Cantemir, *Opere complete*, vol. IX, partea I, București, 1983, p. 414-415. Cf. Sergiu Iosipescu, „Cumanitatea” românilor. Adnotări pe marginea unei discuții, în vol. „Retrospecții medievale. În onoare profesorului emeriti Ioan Caproșu”, editori Victor Spinei, Laurențiu Rădvan, Arcadie M. Bodale, Iași, 2014, p. 348.

unitate și aveau conștiința acestui fapt (prin elitele lor). Unitatea și identitatea românilor nu sunt mai grozave decât unitățile și identitățile altor popoare, dar nu sunt nici mai prejos. Dacă am face comparații cu francezii, germanii, italienii, polonezii rușii, polonezii sau ungurii, am băga de seamă ușor că „toate-vechi și nouă toate”, vorba lui Eminescu. Țările sunt formate din provincii istorice, iar popoarele se compun din ramuri mai mult ori mai puțin asemănătoare. Provinciile istorice românești au individualitatea lor, dar aceasta nu este mai pronunțată decât a Burgundiei în cadrul Franței sau a Bavariei în cadrul Germaniei. Transilvania, în sens larg, cuprinde Transilvania propriu-zisă (vechiul voievodat), Banatul, Crișana și Maramureșul. Țara Românească se compune din Oltenia, Muntenia și Dobrogea. Moldova era alcătuită până la 1775 din Țara de Sus și Țara de Jos, dar apoi s-a tot împărțit, prin voia străinilor, încât, în afara Moldovei propriu-zise, s-au individualizat Bucovina și Basarabia. S-a mai scris, în epoca renașterii naționale, că Munții Carpați sunt coloana vertebrală a poporului român și a spațiului românesc. După ce expresia s-a tocit prin repetare, ea nu a mai plăcut „internaționaliștilor”, care (unii dintre ei) ar fi vrut să modifice și geografia. Transilvania propriu-zisă (și Maramureșul) se află în interiorul arcului Carpaților și are munții drept scut (mai ales spre Soare-Răsare, de unde venea marea primejdie). Cea mai tulburătoare veste despre Transilvania este, însă, aceea că, până la 1918, nu a făcut parte niciodată dintr-un stat românesc, că a suferit, în cazul românilor, cele mai puternice campanii de deznaționalizare, că a suferit cea mai adâncă discriminare (tot în privința românilor), că a cunoscut cea mai amplă mișcare de emancipare națională și, totuși, s-a prezentat la apelul Unirii cu cel mai mare procentaj de români din totalul populației (circa două treimi din populația totală). Nici aici, recensământul austro-ungar din 1910 nu arăta adevărul, dar recensămintele oficiale din Bucovina și în Basarabia erau și mai drastice în privința românilor, arătau, în chip interesat, procentaje și mai mici. De aceea, specialiștii onești au caracterizat Transilvania drept adevărat „rezervor etnic românesc”. În perioada desfășurării luptei de emancipare națională din Epoca Modernă, când, pe lângă argumentele vechimii și nobleței popoarelor, își face loc și argumentul demografic, unii reprezentanți ai națiunilor politice transilvane recurg la anumite subterfugii. În fața numărului majoritar al românilor din Transilvania – conform recensămintelor austriece făcute începând cu anii 1700, aceștia reprezentau circa două treimi din întreaga populație – ei aduc următoarea explicație, adiacentă celor mai vechi, de aceeași factură: Transilvania s-a umplut cu români abia în secolul al XVIII-lea, când românii din Principate, loviți crunt de regimul fanariot, și-ar fi luat lumea în cap, trecând munții în regiunile intracarpatiche. Unul dintre cei mai importanți istorici români din secolul al XX-lea, David Prodan, a demonstrat într-o admirabilă lucrare, apărută în 1944, falsitatea acestei „teorii” și a dovedit că, dimpotrivă, fluxul dominant al românilor era invers, adică dinspre Transilvania habsburgică spre Moldova și Țara Românească. De unde vine și numărul mare de sate de „ungureni” (români veniți dinspre „Țara Ungurească”) situate sub munte, în regiunile

extracarpatică. Tot de aici vine și numele baciului „ungurean”, adică al românului transilvănean din „Miorița”. Cercetările mai noi au confirmat prin noi argumente acest fenomen de roire a românilor din interiorul arcului Carpaților spre sud și spre est.

Și mai tulburător este faptul că Transilvania, dincolo de această revărsare etnică, a fost și un rezervor politic românesc. Pentru aceasta, este suficient să se ia în calcul descălecatul dinspre nord (Maramureș) în Moldova și cel dinspre sud (Făgăraș) în Țara Românească. Cum și de ce s-au putut întâmpla toate aceste lucruri?

Vom încerca să răspundem unor asemenea întrebări în contextul raporturilor transilvăneano-moldovene, urmărind firul istoriei. Nu vom putea găsi răspunsuri tranșante, dar măcar vom rememora faptele și vom putea trage anumite concluzii. Chiar și înainte de aceste concluzii se poate spune că destinul Transilvaniei în raport cu Moldova este unul surprinzător. Dar la fel este și destinul Moldovei față de Transilvania.

Moldova pe la 1200, între Roma și Regatul Ungariei

În anul 1204, prin ceea ce istoricii numesc Cruciada a IV-a, s-a produs un fapt cu totul ieșit din comun, anume cucerirea capitalei Imperiului Roman de Răsărit (numit de către istorici, mai târziu, „Bizantin”), adică a celui mare centru al Creștinătății (cu cea mai mare biserică creștină de până atunci din lume, Sfânta Sofia), de către alți creștini. Este vorba despre creștinii apuseni. Cu alte cuvinte, creștinii i-au cucerit pe creștini. Faptul acesta, surprinzător pentru întreaga Europă, l-a șocat inițial și pe papă (pe atunci Inocențiu al III-lea), care a condamnat, în primă instanță, agresiunea. Dar, răul fiind făcut și socotind că tot răul poate să fie spre bine, pontiful și-a dat seama repede că ocazia nu trebuia ratată, că Occidentul avea șansa de pune capăt „schismei”, după regulile dictate de Roma. Până la 1204, creștinii orientali erau considerați adevărați creștini, doar că erau văzuți ca rupți de papă, altfel spus „schismatici”. Termenul de „schismă” nu avea în acele timpuri de dinainte de 1204 sens peiorativ și nu era cunoscut decât de un cerc restrâns de clerici. De la 1204 înapoi, rup-tura aceasta a fost conștientizată de mase largi și a fost numită nu doar simplu „schismă”, ci „păcatul schismei”. Acest „păcat” ar fi lipsit Imperiul Roman răsăritean de legitimitate și ar fi justificat transferul Imperiului de la „greci” (alt nume dat răsăritenilor de apuseni) la „latini” (cum erau numiți apusenii de răsăriteni). Totuși, schisma singură nu putea justifica o asemenea pedeapsă

gravă pentru „greci”. Știind acest lucru, finul teolog, ideolog și diplomat care era papa Inocențiu al III-lea a condus raționamentul mai departe: fiindcă răsăritenii resping dogma esențială a purcederii Sfântului Spirit (Duh) și de la Fiul (*Filioque*), ei ar fi încetat să a fi doar „schismatici” (sau rupti de Roma); abate-rea aceasta era una de dogmă și era de natură să transfere tacit „eroarea grecilor” de pe tărâmul schismei pe acela al ereziei. Prin urmare, greșeala „grecilor” sau ruptura (schisma) nu mai era doar de formă, ci de fond, nu mai era de suprafață, ci de conținut, devenind de-a dreptul „erezie”. Natural, erezia (doctrină contrară normelor bisericii oficiale) este mult mai gravă și presupune pedepse aspre¹⁰.

Această interpretare a schismei reiese dintr-o scrisoare emisă de papa Inocențiu al III-lea la 7 octombrie 1207 și adresată clericilor și mirenilor din Rusia Apuseană¹¹. Rușii erau invitați ferm să accepte supremația Romei pe baza principiului unității bisericii. Spre a le forța decizia, papa amintește soarta grecilor (bizantinilor), care, datorită „rebeliunii” și „neascultării” față de Roma, „au fost dați spre jaf și pradă” (*dati fuerint in direptionem et praedam*). Conform canoanelor, „darea spre jaf” sau confiscarea bunurilor era una dintre pedepsele obișnuite aplicate ereticilor (alături de închisoare și moarte). Prin aceasta, proprietarii de pământ (și alte bunuri) „schismatici” puteau fi „legal” considerați și declarați *iniusti possessores* (adică „stăpânitori pe nedrept”) și supuși deposedării chiar și prin forță (prin cruciadă, prin brațul secular, adică, dacă era necesar, prin armatele statelor laice)¹².

Această justificare ingenioasă a deschis calea acaparării de către catolici, în răsăritul și sud-estul Europei, a bunurilor „schismaticilor încăpățânați”, puși în același plan cu ereticii. Bunurile acestea constau în primul rând din pământuri mai mari sau mai mici, uneori din „țări” (*terrae*) întregi¹³. Cuceririle acestea se făceau în tandem, în sensul că biserica mergea mână în mână cu „brațul secular” (puterea statelor catolice). Totuși, de la ideologie până la realitate era un drum lung. Măsurile nu s-au putut aplica lin și nici nu s-au putut aplica integral și peste tot. Confiscările de bunuri și uzurpările de drepturi nu aveau nevoie mereu de justificare religioasă. Oamenii bisericii apusene și-au dat seama repede că credincioșii „greci” nu se lăsau supuși „latinilor”, că ei aveau propriile forme de organizare, propriile ierarhii bisericești, propriile cutume,

¹⁰ Ioan-Aurel Pop, „*Din mâinile valahilor schismatici...*”. *România și puterea în Regatul Ungariei medievale (secolele XIII-XIV)*, ediția a II-a revăzută, adăugită și ilustrată, Cluj-Napoca, 2017, p. 103-118.

¹¹ Theodosius Haluščynskyi (ed.), *Acta Innocentii PP. III (1198-1216)*, Vaticano, 1944, p. 335-336.

¹² Șerban Papacostea, *Between the Crusade and the Mongol Empire. The Romanians in the 13th Century*, Cluj-Napoca, 1998, p. 70-71.

¹³ Termenul de *terra* are uneori, în latina medievală și sensul de posesiune funciară sau moșie, dar adesea o astfel de moșie este cât o țară, condusă de un cnez ori voievod. Sunt cazuri când o astfel de moșie-țară este numită district (*districtus*), cnezat (*keneziat*) ori chiar voievodat (*vaivodatus*).

precum și conștiința ortodoxiei, adică a „dreptei lor credințe”. Abaterile de la tradiție erau de neacceptat. Totuși, Conciliul al IV-lea de la Lateran, din 1215 (numit Lateran IV, al XII-lea conciliu ecumenic, după ordinea stabilită de catolici), considera formal chestiunea grecilor rezolvată prin „întoarcerea acestora la obediența scaunului apostolic”. Dar aspectele practice rămâneau foarte dificile și erau rareori relevate în mărturii scrise. Ce se putea face în acele locuri în care funcționau, alături de noii episcopi latini, vechii episcopi răsăriteni, în care creștinii frecventau doar vechile lor locașuri, cu preoții lor tradiționali? Astfel, canonul al IX-lea („Rituri diferite în aceeași credință”) al conciliului Lateran IV vine cu anumite soluții de compromis. În acest spirit, Roma acceptă existența „popoarelor de limbi diferite”, cu „rituri și obiceiuri diferite”, pentru care episcopii latini ai acestor locuri erau datori să numească preoți potriviți, care „să poată celebra oficiile divine în rituri și limbi diferite” și să le administreze sfintele taine (sacramentele) în funcție de această situație. Apare și interdicția dublului episcopat în același loc, drept o consecință firească a „uniunii” (înțelesă ca supunere a grecilor sub jurisdicție latină). Cu alte cuvinte, nu puteau fi canonici doi episcopi creștini în aceeași eparhie/ dieceză, dar se putea să fie un „vicar al locului”, adică un prelat „catolic”, adică unit, „al acelei națiuni”, ceea ce înseamnă respectarea diversității riturilor și limbilor. Conciliul admitea, pentru prima oară în mod oficial că unitatea bisericească din jurul scaunului roman se putea înfăptui menținând diversitatea riturilor¹⁴. Soluția unui episcop titular latin și a unui vicar „grec” unit nu a prea dat rezultatele dorite, dar s-a aplicat în anumite locuri. După Cruciada a IV-a și mai ales după Conciliul al IV-lea de la Lateran, se desfășoară ofensiva de organizare bisericească a Răsăritului după aceste reguli apusene. Prima structură făcută, în acest context, în vecinătatea Moldovei este „circumscripția” Cavalerilor Teutoni, colonizați în Țara Bârsei și care a durat din 1211 până în 1225. Eșecul acestei campanii „latine” printre „greci” (ortodocși) a fost pricinuit de extinderea posesiunii teutonice „dincolo de munții de nea” (*ultra montes nivium*), cel mai probabil spre răsărit, în regiunile viitoarei Moldove. Cu alte cuvinte, acești „cavaleri ai crucii” au cucerit pământuri spre est, pe care le-au pus sub autoritatea directă a papei (în „Patrimoniul Sfântului Petru”). Faptul constituia un mare avantaj pentru Vatican, dar nu și pentru regele Ungariei, care dorea noile achiziții sub stăpânirea sa, de vreme ce Cavalerii Teutoni erau din 1211 localizați în Regatul Ungariei. Ca urmare, suveranul ungar i-a pedepsit pentru nesupunere și i-a alungat în 1225 din vecinătatea Moldovei pe acești călugări-militari. În contextul celor petrecute în anii 1204-1215 (de la Cruciada a IV-a până la Conciliul Lateran IV), Occidentul catolic putea „organiza” pământurile și comunitățile „schismaticilor” fără ca aceste agresiuni să mai fie considerate păcate. Deocamdată, asalturile Cavalerilor Teutoni dinspre sud-estul Transilvaniei

¹⁴ Oskar Halecki, *Le problème de l'Union des Eglises* (extrait de *La Pologne au VI-e Congrès International des Sciences Historiques*, Oslo 1928), Varsovie, 1930, p. 8.

spre curbura exterioară a Carpaților – unde funcționau formațiuni politice și confesionale românești sub poșghița unei pături de stăpâni cumani – a fost oprit. „Misiunea” de catolicizare a lumii creștine răsăritene de la curbura Carpaților a eșuat. Dar, în curând, efortul acesta avea să fie reluat tot dinspre Transilvania.

Să vedem ce s-a întâmplat în detaliu. Paul Ungurul, un cleric dominican maghiar și profesor de științe juridice de la Universitatea din Bologna, devenit provincial (șef) al Ordinului Dominican din Ungaria, a organizat o misiune printre cumanii prezenți în sudul actualei Moldove. Misionarii au fost însoțiți și protejați de Cavalerii Teutoni, adică de oameni înarmați. Probabil că și din această cauză, cumanii au refuzat mesajul creștin, temându-se de puterea militară Regatului Ungariei și a Teutonilor. În anul 1222, cumanii din Moldova au fost atacați de „cruciații” teutoni. În același an, misionarii s-au întors pe cont propriu printre cumani, dar eforturile lor au rămas fără rezultat. Totuși, pentru că se temeau de pericolul migratorilor dinspre est, cumanii s-au văzut siliți să accepte, pentru a supraviețui, „protecția” vecinilor unguri catolici. Astfel, în 1227, arhiepiscopul Robert, primatul Ungariei, cu aprobarea papei, însoțit de trei episcopi și de viitorul rege Bela al IV-lea, l-a botezat undeva pe Milcov pe hanul cumanilor, alături de un număr de fruntași cumani. Dominicani au ridicat acolo și o biserică, devenită catedrala episcopiei catolice create atunci (în 1227) în sudul Moldovei și puse sub ascultarea ierarhiei ungare. În jurisdicția sa au intrat atât teritoriile din sudul Moldovei și cele din nordul Munteniei, cât și cele din Țara Bârsei. Se știe dintr-o mărturie de epocă faptul că aria de competență a episcopului catolic se întindea spre est până la râul Siret. Noua dioceză era menită să funcționeze, în linii mari, pe aceleași teritorii dominate anterior de Cavalerii Teutoni sau asupra cărora aceștia emisese pretenții „peste munții de nea”. În urma tendinței regelui Ungariei de a-i supune militar pe liderii cumani, cu scopul folosului său exclusiv, papa Grigore al IX-lea a scos noua episcopie de sub oblăduirea ierarhiei ungare și a așezat-o, în 1229, sub ascultarea directă a Vaticanului. Cu toate acestea, conflictul dintre Regatul Ungariei și Papalitate pentru controlul noii episcopii nu s-a stins. Suveranul Ungariei considera teritoriile din „Cumania”, asupra cărora se exercita autoritatea noii episcopii, ca fiind ale sale, pe când, din câte se vede, papa le voia plătite sub autoritatea sa directă, în Patrimoniul Sfântului Petru. Cum faptul acesta nu părea realizabil cu ajutorul bisericii ungare, al provinciei dominicane a Ungariei și nici al Regatului Ungariei, papa a apelat de mai multe ori la suveranul ungar pentru a-l îndupleca să-i readucă pe Cavalerii Teutoni în Țara Bârsei și în „Cumania”. Toate chemările acestea s-au dovedit zadarnice. Cavalerii-călugări s-au mutat spre nord, deschizând acolo o istorie întregă de convertiri și de lupte cu Regatul Poloniei și cu Marele Ducat al Lituaniei.

După 1204-1215, adică după ce papalitatea își crease eșafodajul teoretic al supunerii „schismaticilor”, a continuat asaltul puterilor catolice spre răsărit și sud-est, regiuni în care trăiau nu numai locuitori români de credință bizantină, ci și alții, inclusiv necreștini („păgâni”), mai ales cumani. Forțele destinate

acestui efort din regiunile noastre erau bisericești (clerul catolic, ordinele călugărești) și laice (armatele monarhilor catolici), dar ele acționau sau ar fi trebuit să acționeze în strictă înțelegere, sub autoritatea papei. În această etapă, biserica dispunea în regiune de Cavalerii Teutoni, aduși în 1211 în Țara Bârsei și de Ordinul Dominican (numit și al Călugărilor Predicatori), prin structura sa provincială din Ungaria. Puterea laică dominantă era reprezentată de Regatul Ungariei, a cărui ideologie se baza pe „misiunea apostolică” asumată. Primul asalt asupra sudului viitoarei Moldove fost dat între anii 1211 și 1225 de Regatul Ungariei și de Cavalerii Teutoni, dar el a eșuat din cauza rivalității dintre aliați: Cavalerii Teutoni, subordonați direct papei, considerau că toate noile achiziții teritoriale trebuiau să intre direct în Patrimoniul Sfântului Petru, pe când regele Ungariei le considera drept bunuri ale sale legitime. Al doilea asalt, de după alungarea Teutonilor din Transilvania, s-a realizat prin Călugării Predicatori, care se aflau în aceeași dilemă ca și Teutonii: pe de o parte, erau subordonați Romei, pe de alta, structurii confesionale și politice ungare (regelui). Al doilea asalt a mers mai departe decât primul, fiindcă a condus nu doar la botezul unora dintre cumani, ci și la edificarea unei episcopii catolice în sudul Moldovei. Rivalitatea semnalată se vede din însăși destinul acestei dioceze: creată în 1227 de către ierarhia catolică ungară și de către misionarii dominicani, este așezată sub oblăduirea arhiepiscopiei ungare de Strigoniu, pentru ca peste doi ani să fie preluată direct de Sfântul Scaun. Aria de competență a „Episcopatului Cumanilor” cuprindea sudul și, poate, centrul viitoarei Moldove până la Siret, nord-estul Munteniei și sud-estul Transilvaniei (Țara Bârsei).

Soarta episcopiei a fost de la început incertă, din mai multe cauze. Prima a fost neputința „brațului secular”, adică a Regatului Ungariei, de a-și impune dominația directă (prin autorități de impunere al controlului la teritoriu) la est și la sud de Carpați. Or, fără o protecție politico-militară puternică, structurile religioase funcționau foarte greu. O altă cauză a labilității episcopiei a fost reticența cumanilor la creștinare. Liderii cumani voiau botezul nu din convingere creștină, ci din nevoia de protecție în fața altor atacuri ale populațiilor stepei. O altă cauză, asupra căreia vom stărui mai la vale, este popularea destul de masivă a acestor regiuni cu români de credință răsăriteană, care aveau conștiința îndreptătirii și forței creștinismului lor și care nu acceptau presiunile prozelite, chiar dacă acestea erau îmbrăcate în haină „misionară”. Perioada aceasta din prima jumătate a secolului al XIII-lea era, totuși, foarte dificilă pentru români, deoarece ei erau prinși ca într-un clește (cum a demonstrat Șerban Papacoste), deopotrivă dinspre sud și dinspre nord. Românii balcanici reușiseră, alături de bulgari, să-și organizeze, încă de prin anii 1185-1186, un „țarat” (un regat-imperiu), care stătea în coasta Bizanțului și care fusese cât pe ce să devină catolic. Asaltul papal a eșuat însă sub domnia țarului român Ioniță cel Frumos Caloian (1197-1207). Românii nord-dunăreni aveau și ei structuri politice și confesionale proprii, deopotrivă în exteriorul și în interiorul arcului Carpaților, în ciuda înglobării celor intracarpatici și apuseni în Regatul Ungariei. După anul 1204 (când s-a creat la Constantinopol Imperiul Latin de Răsărit,

desființat în 1261), această mare masă românească ajunge să fie prinsă între două forțe, anume Regatul Ungariei la nord și pomenitul imperiu la sud. Regatul Ungariei îi viza mai ales pe românii nord-dunăreni, pe când Imperiul Latin pe cei sud-dunăreni, dar acțiunile erau adesea coordonate și corelate. Corelarea venea prin mijlocirea Sfântului Scaun, care urmărea nu doar creștinarea „păgânilor”, ci și eradicarea „ereticii” și „schismaticilor” (schismaticii fiind asimilați acum cu ereticii). În afară de regatele catolice, papalitatea avea și instrumente directe proprii, care erau ordinele monahale propriu-zise și cele militare (de călugări-cavaleri). Contra românilor „schismatici” au fost folosite ambele mijloace, adică puterile politice (Imperiul Latin de la Constantinopol și Regatul Ungariei) și ordinele religioase, deopotrivă militare (Ordinul Teuton) și monahale (Ordinul Dominican). Românii din sudul Moldovei s-au aflat în prima jumătate a secolului al XIII-lea deopotrivă în aria de acțiune a Regatului Ungariei și a Romei, prin Cavalerii Teutoni și prin Călugării Dominicani.

Unirea religioasă *ante litteram*, gândită de papalitate la curbura Carpaților în 1234

Datele despre „Episcopatul Cumanilor”, creat la începutul secolului al XIII-lea, cu centrul în sudul viitoarei Moldove, sunt puține, disparate și uneori greu de descifrat în cheia lor reală. Totuși, anumite mărturii, venite dinspre Transilvania și dinspre vest în general, iluminează multe unghiuri ale realității de atunci. Noua dioceză, supusă inițial ierarhiei catolice ungare și așezată apoi, de la 1229, sub ascultarea directă a Romei, a pornit foarte greu în activitatea ei „misionară” și, de fapt, nu a putut funcționa mai deloc până la 1241, când a fost distrusă de tătari. Cauzele acestui blocaj erau multe. O scrisoare emisă de papa Grigore al IX-lea, la Perugia, în 1234, adresată „regelui” Ungariei Bela al IV-lea (pe atunci, coregent încă al tatălui său, Andrei al II-lea), lămurește unele din aceste cauze. Astfel, se spune acolo că în aria de competență a „Episcopului Cumanilor” existau de fapt „anumite popoare care se chemau români” (*quidam populi qui Walati vocantur*); acestea se considerau „creștine”, dar refuzau să asculte de episcopul latin, nesocoteau credința romană și primeau sfintele taine (sacramentele) de la „anumiți pseudoepiscopi” sau „episcopi schismatici”, adică dintre aceia „care țineau de ritul grecilor”¹⁵.

¹⁵ Ștefan Pascu, Constantin Cihodaru, Konrad G. Gündisch, Damaschin Mioc, Viorica Pervain, *Documenta Romaniae Historica*, D. Relații între Țările Române, vol. I (1222-1456), București, 1977, doc. nr. 9, p. 20-21 (în continuare, DHR).

Prin urmare, „Episcopatul Cumanilor” cuprindea în principal în sfera sa de autoritate nu cumani, pe care documentul nici nu-i pomenește, ci români. Cum s-a putut petrece acest lucru? Nu este foarte complicat de observat că etnonimul „cumani”, aflat în legătură cu aceste spații, era de dată relativ recentă. Cumanii făceau parte dintre populațiile stepei și creaseră de curând o putere a lor în regiunea de confluență a Asiei cu Europa, extinsă până spre Carpați. Evident, puterea cumană – un colos cu picioare de lut – a fost o realitate, dar nu de lungă durată, nu destul de puternică și nici uniformă în spațiu. La începutul secolului al XIII-lea, această putere, numită de unele izvoare „Imperiul Cumanilor”, era aproape apusă. Înfrânți și risipiți de mongoli în bătălia de la Kalka, din 1223, o parte dintre cumani (aliați atunci cu rușii) au fugit spre vest, au fost creștinați (parțial și superficial), s-au așezat în Regatul Ungariei, cei rămași fiind apoi nimiciți de Marea Invazie Mongolă (Tătară) din 1236-1242. Pentru că s-au confruntat cu ei și le-au luat sub autoritate (mai mult nominală) câteva teritorii, regii ungari și-au însușit (din 1233) și calitatea de „rege al Cumaniei” (*rex Cumanie*), nume rămas apoi în toată perioada medievală, ca titlu de pretenție. Sub aspect geografic, această Cumanie destul de volatilă este greu de localizat precis. Părțile extracarpatiche de la răsărit de Olt și până pe la nord de curbura Carpaților, în viitoarea Moldovă, s-au numit o vreme „Cumania” ori „Cumania Neagră”. Adjectivul „negru” semnifică aici periferia, zona de margine, dominată slab și indirect de cumani. Numele acesta de Cumania este păstrat în cancelaria Regatului Ungariei și la 1247, pentru zonele din stânga cursului inferior al Oltului, nedominate de autoritățile pomenitului regat catolic și unde era țara lui Seneslau, voievodul românilor. Cucerirea efectivă a acestor regiuni urma să fie asigurată de Cavalerii Ioaniți, dacă aceștia ar fi luat în stăpânire Țara Severinului, fapt care nu s-a întâmplat. În realitate, înscrisul papal de la 1234 constată că sub pojghița subțire de cumani (câți mai rămăseseră atunci acolo) existau vechile „popoare” valahe. Aceste „popoare” erau creștine, ceea ce face ca acțiunea „misionară” apuseană să fie de prisos. Fiind creștini, acești români aveau propria organizare bisericească și propria ierarhie, din care cauză refuzau autoritatea episcopului trimis de papă. Organizarea aceasta ecleziastică a românilor din Episcopatul Cumanilor nu era la nivelul unei singure episcopii răsăritene, ci la nivelul mai multora. Înscrisul papal arată că românii nu ascultau numai de un singur episcop al lor, ci de mai mulți episcopi, catalogați drept „falși”, fiindcă nu erau rânduiți de Roma, ci de ierarhia răsăriteană. Și, evident, nu ascultau de Roma. Firește, după regulile apuse-ne devenite mult mai severe după echivalarea „schisme” cu „erezia”, acești episcopi nu erau canonici, ci „falși”, fiind „schismatici”. S-a discutat mult în istoriografia română despre catalogarea drept „pseudo-episcopi” a acestor ierarhi, iar unii exegeți au explicat aceasta prin presupusul lor statut necanonic. Da, ei aveau statut necanonic, dar nu neapărat pentru lumea sau biserica (bisericele) răsăriteană (răsăritene), din care ei făceau parte, ci cu precădere pentru biserica romană. Nu se știe cărei ierarhii superioare răsăritene îi erau supuși acești episcopi ai românilor și nici dacă erau dependenți de o astfel de

ierarhie. Dar la marginile creștinătății răsăritene funcționau și astfel de episcopi neîncadrați ori încadrați doar parțial în canoane. Nu această presupusă necanonicitate era motivul de încadrare a lor de către Roma în rândul „falșilor” episcopi. Să nu se uite că ne situăm după Cruciada a IV-a, când ierarhia „schismatică” reticentă la colaborare cu Roma și la supunere față de Roma era declarată „falsă” și când „schismaticii încăpățânați” puteau fi „dați spre jaf și pradă”, fără ca aceasta să mai constituie un păcat.

Teritoriul de jurisdicție al acestor „pseudoepiscopi” trebuie să fi fost destul de mare, destul de întins, iar faptul că apusenii au înființat peste toate eparhiile lor doar o singură dioceză arată lipsa de realism a întregii întreprinderi și explică parțial eșecul acesteia. Nereușita se vede din constatarea papală că pomeniții români nu ascultau de episcopul latin nou rânduit, ci de episcopii lor cei vechi. Suprafața mare a episcopiei acesteia poate să corespundă întinderii unor formațiuni politice situate la aria de interferență dintre cele trei mari țări, Moldova, Țara Românească și Transilvania, arie pe care funcționau mai multe episcopii răsăritene. Această structură ecleziastică de la zona de confluență a celor trei Țări Române medievale confirmă alte izvoare din epocă (Diploma Cavalerilor Ioaniți, știrea despre descălecatul lui Negru Vodă, datele despre raporturile timpurii dintre Maramureș și nordul viitoarei Moldove) și arată un fapt tulburător: unele dintre primele Țări Românești, născute pe rădăcinile vechilor Romanii, „încălecau” munții (de exemplu, voievodatul lui Litovoi avea axa pe Valea Jiului (Jiurilor) oltean și transilvănean deopotrivă. Un alt exemplu este comunicarea și comuniunea țării Făgărașului (pomenită la 1222 drept „Țara Românilor”) cu nordul Munteniei în regiunea Argeș-Câmpulung. La fel vor fi funcționat și „popoarele valahe” de la curbura Carpaților, unde papalitatea a creat un episcopat întins de o parte și de alta a munților și unde existau pomenitele episcopii răsăritene ale românilor.

Noțiunea de „popoare” (*populi*), în acest context, nu exprimă prioritar etnicitatea, fiindcă atunci termenul ar fi fost folosit la singular. Românii nu erau de fapt mai multe „popoare”, ci unul singur. Termenul de „popoare românești” presupune aici existența mai multor entități politice sau măcar o tendință destul de avansată în acest sens¹⁶. De regulă, etniile necuprinse încă în sfera regatelor catolice erau numite în cancelariile latine „popoare” doar dacă erau organizate politic. Dar fie și ignorând această semnificație a termenului respectiv, prezența episcopatelor de rit bizantin impune și existența în „Cumania” (în sens larg, regiunea situată în exteriorul munților, de la est de Valea Oltului până spre nord de-a lungul Carpaților Orientali) a unor forme de structurare politică a acestor români „schismatici”. Faptul este confirmat în 1247, adică la câțiva ani de la invazia tătară, ajunsă la noi prin 1241-1242, în „Cumania” de la răsărit de Olt, când apare consemnat voievodul Seneslau al românilor. Acest

¹⁶ Ș. Papacostea, *România în secolul al XIII-lea. Între Cruciadă și Imperiul Mongol*, p. 99-100; Daniel Barbu, *Byzance, Rome et les Roumains: Essais sur la production politique de la foi au Moyen Âge*, Bucarest, 1998, p. 93-101.